

Плавінскі М.А.
МІНІАЦЮРЫ РАДЗІВІЛАЎСКАГА ЛЕТАПІСУ ЯК КРЫНІЦА
ПА ГІСТОРЫІ ЎСХОДНЕЕЎРАПЕЙСКАГА ЎЗБРАЕННЯ

Гісторыя вывучэння мініацюр Радзівілаўскага летапісу (далей – РЛ) налічвае шматлікія даследаванні, частка з якіх непасрэдна датычыцца ўзбраення. Аднак, зыходзячы з сучаснага ўзроўню нашых ведаў па гісторыі сярэднявечнай зброі і разнастайнасці меркаванняў, якія выказваюцца ў літаратуры аб часе і месцы стварэння мініацюр, новы зварот да гэтага пытання падаецца цалкам мэтазгодным.

Сёння цяжка ці нават практычна немагчыма ўявіць сабе якую-небудзь добра ілюстраваную кнігу па старажытнарускай гісторыі ці археалогіі, у якой не знойдзецца хаця б адной мініацюры з РЛ. Гэтыя мініацюры трывала занялі сваё месца ў якасці асноўнай іканаграфічнай крыніцы па гісторыі старажытнарускай матэрыяльнай культуры, вопраткі, узбраення і іншых аспектаў паўсядзённага побыту.

Большасць даследчыкаў сыходзіцца ў тым, што РЛ быў створаны ў самым канцы XV ст., верагодней за ўсё ў Смаленску. Як іншыя магчымыя цэнтры стварэння называюцца таксама Ноўгарад, Паўночна-Усходняя Русь, Навагрудак і інш. Разам з тым, самі мініацюры застаюцца даследаванымі дастаткова слаба. Існуе некалькі асноўных поглядаў на пытанне аб тым, наколькі мініацюры РЛ могуць быць выкарыстаны ў якасці крыніц па гісторыі матэрыяльнай культуры старажытнарускага часу.

Дарэвалюцыйныя даследчыкі пераважна дастаткова асцярожна ставіліся да магчымасці выкарыстання дадзенага помніка для рэканструкцыі старажытнарускага побыту. Так Н.П. Кандакоў, У.І. Сізоў, Д.В. Айналаў, А.А. Шахматаў адзначалі наяўнасць шматлікіх заходнееўрапейскіх запазычанняў на мініацюрах [1; 6, с. 124–126; 9, с. 46–48; 10]. Узважанасцю і аргументаванасцю адрозніваўся падыход да ілюстрацый РЛ, прапанаваны М.І. Артамонавым. Ён прышоў да высновы, што мініацюры адлюстроўваюць працэс узаемапранікнення візантыйска-старажытнарускіх і заходнееўрапейскіх мастацкіх традыцый [2].

Найбольш вядомай працай, прысвечанай аналізу мініацюр РЛ, стала манаграфія А.У. Арцыхоўскага «Древнерусские миниатюры как исторический источник», выдадзеная ў 1944 г. Агульную выснову даследчыка можна звесці да таго, што мініацюры з’яўляюцца паўнаwartаснай крыніцай па матэрыяльнай культуры старажытнарускага часу, у тым ліку, і па гісторыі ўзбраення [3, с. 18–22].

В.І. Падабедава, якая ажыццявіла падрабязны аналіз мініацюр РЛ, таксама меркавала, што яны захавалі найстаражытнейшыя традыцыі. Яна лічыла, што мініацюры былі створаны двума цвярскімі альбо маскоўскімі майстрамі паміж 1485 і 1495 гг. Праца гэтых майстроў была адрэдагаваная трэцім чалавекам, які дзейнічаў у Маскве ў першай чвэрці XVI ст. Разам з тым, В.І. Падабедава таксама прызнавала наяўнасць шматлікіх германізмаў (у тым ліку ва ўзбраенні) на значнай частцы мініацюр [7, с. 49–101].

Яшчэ большую вагу меркаванне аб тым, што мініацюры РЛ з’яўляюцца паўнаwartаснай крыніцай па гісторыі матэрыяльнай культуры старажытнарускага часу, набыло пасля прац Б.А. Рыбакова. Ён даводзіў раньне старажытнарускае паходжанне мініацюр і наяўнасць у іх значнай колькасці дробных аўтэнтчных падрабязнасцяў [8].

У выніку, у шматлікіх наступных публікацыях меркаванне аб тым, што мініяцюры РЛ адэкватна адлюстроўваюць ваенна-тэхнічныя рэаліі X–XIII стст., паўтаралася і працягвае паўтарацца. Аднак аргументацыя думкі аб дакладным узнёўленні старажытнаруускай матэрыяльнай культуры ў мініяцюрах РЛ прадстаўляецца недастатковай. Улічваючы час стварэння летапісу – канец XV ст., схематызм выяваў, а таксама наяўнасць на мініяцюрах шматлікіх відавочных ваенна-тэхнічных рэалій, сінхронных часу яго напісання, пытанне аб магчымасці яго выкарыстання як крыніцы па гісторыі ўзбраення больш ранняга часу застаецца адкрытым.

Выявы асноўных відаў узбраення – мячоў, шабляў, коп’яў, лукаў на большасці мініячюр надзвычай схематычныя. Засцерагальнае ўзбраенне таксама дастаткова аднастайнае, за выключэннем шэрагу відавочных познасярэднявечных рэалій. Мячы на мініяцюрах паказаны стандартна. Яны маюць прамыя крыжавіны і дыскападобныя навершы і адрозніваюцца толькі даўжынёй. Мячы могуць выкарыстоўвацца і як рубячая, і як колючая зброя. Усё гэта не дазваляе суаднесці выявы з пэўнымі тыпамі мячоў і колькі-небудзь вузка іх датаваць.

Практычна адзіная індывідуальная выява мяча маецца на аркушы 206. Верагодна, на дадзенай мініячюры паказаны меч з навершам тыпу Т альбо V (з варыянтамі) паводле тыпалогіі Р.Э. Окшота, выгнутай крыжавінай і доўгім чэранам рукаці. Паводле агульных прапарцый меч можа быць аднесены да аднаго з познасярэднявечных тыпаў [12, р. 95–96, 107–109, 43, 63, 76].

Шаблі сустракаюцца на мініяцюрах радзей – на 220 мячоў даводзіцца 144 шаблі (паводле падлікаў А.У. Арцыхоўскага [3, с. 8]). Варта адзначыць шэраг асаблівасцяў у адлюстраванні шабляў, шмат якія з іх маюць рукаці, аналагічныя мечавым – з прамой крыжавінай і дыскападобным навершам, у той час як рукаці іншых адлюстраваныя цалкам рэалістычна. Прычым абодва варыянты выяўлення шабелёвых рукацяў могуць прысутнічаць на адной і той жа мініячюры (напрыклад – аркуш 30 адварот). У цэлым шэрагу выпадкаў вызначыць, што паказана – меч ці шабля, надзвычай цяжка. Відавочна, што мініячюрыстаў альбо не цікавіла дакладнае адлюстраванне клінковай зброі, альбо яны вырашалі, што менавіта будзе намалявана непасрэдна ў працэсе працы. Не выключана, што на шэрагу мініячюр паказаны корды альбо цесакі, якія маглі з’явіцца ва ўсходнееўрапейскім комплексе ўзбраення не раней за XIV ст. [4, с. 35–36]. Аднак, улічваючы агульны схематызм выяваў, сцвярджаць гэта нельга.

Сякеры на мініяцюрах РЛ найчасцей выкарыстоўваюцца як прылады працы – падчас будаўнічых прац, штурму ўмацаванняў ці нават для капання зямлі. Сякеры, адлюстраваныя на 21 мініячюры (усяго 34 экзэмпляры). На ўсіх мініяцюрах, за выключэннем двух, гэта вельмі схематычна намаляваныя прылады з адносна сіметрычным плаўна пашыраючымся лязом рознай шырыні. Прысутнічаюць як вузкалязовыя, так і шырокалязовыя сякеры. Прычым шырыня ляза, відавочна, не мела для ілюстратараў значэння і магла змяняцца падчас працы. У кожным выпадку, гэтыя сякеры не знаходзяць рэальных прататыпаў у матэрыяльнай культуры XI–XIII стст., калі цалкам пераважалі бародападобныя тыпы [5, с. 29–46].

Ад асноўнай масы сякер адрозніваюцца толькі экзэмпляры на адвароце аркуша 99 і ўверсе аркуша 106. Яны знаходзяць свае прататыпы сярод рэальных познасярэднявечных сякер. Датаванне сякер на аркушы 99 можа быць вызначана ў межах XIV – пачатку XVI ст. Сякера на мініячюры ўверсе аркуша 106 можа датавацца XIV–XV стст. [11, с. 38–40, 43–49, 53–54], хаця не выключана, што ў дадзеным выпадку можа быць паказана алебарда з недамаляваным дрэўкам. Выява яшчэ адной алебарды маецца на адвароце аркуша 96.

Як зброя, сякера выкарыстоўваецца толькі двойчы (аркуш 22 верх, аркуш 103). Аднак і ў гэтых выпадках сякера выступае хутчэй як зброя экстрэмальных умоў.

Цалкам відавочна, што ілюстратары РЛ не ўспрымалі яе як тыповую масавую зброю і не змяшчалі яе ў батальных сцэнах.

Што тычыцца выяваў даспехаў, дык яны ў масе сваёй стандартныя і не могуць быць колькі-небудзь пэўна інтэрпрэтаваныя. Відавочна, што ў агульнай схеме адлюстравання засцерагальнага ўзбраення меліся нейкія візантыйскія прататыпы [1; 6, с. 115–116; 9, с. 31–34]. Але канкрэтныя асаблівасці такіх выяваў практычна цалкам страчаныя. У тых выпадках, калі мы маем справу з якімі-небудзь дастаткова добра чыталымі рэаліямі, усе яны належаць да познясярэднявечнага часу. Да ліку такіх рэалій належаць выявы поўнага пласцінавага даспеха, шлемаў тыпу салада і капалін, гармат, і, верагодна, ручной агняпальнай зброі (аркуш 234 адварот, верх).

Разам з тым, цэлы шэраг элементаў засцерагальнага ўзбраення, адлюстраваных на мініяцюрах, уласцівы, у першую чаргу, для ваеннай тэхнікі паўднёва-ўсходняй часткі цыркумбалтыйскага рэгіёна XIV–XV стст. Да іх ліку варта аднесці шчыты-павезы невялікага памеру і шатровыя бацынеты.

Такім чынам, на падставе ажыццёленага разгляду мініячюр можна выказаць шэраг заўваг аб магчымасці іх выкарыстання ў якасці крыніц па гісторыі ўсходнееўрапейскага ўзбраення. Заўважу, што гэтыя заўвагі, натуральна, пакульносяць самы папярэдні характар

1. Колькі б мастакоў не ўдзельнічала ў стварэнні мініячюр РЛ, усе яны адлюстроўвалі рэаліі аднаго і таго ж часу, а менавіта часу стварэння самога рукапісу – канца XV ст. ці некалькі больш ранняга перыяду.

2. Нават, калі першапачатковая рэдакцыя мініячюр ці іх часткі належыць да старажытнарускага часу і створана пад моцным візантыйскім уплывам, відавочна, што мастакі канца XV ст. не бачылі сэнсу ў сур’ёзнай рэдакцыі знешняга выгляду даспехаў і ўзбраення, прыносячы ў іх толькі яўныя навацыі.

3. Усе колькі-небудзь дэталёва прамалюваныя ўзоры ўзбраення на мініяцюрах перадаюць рэаліі XV ст., верагодна, яго другой паловы, характэрныя для зоны актыўных кантактаў паміж заходнееўрапейскай і ўсходнееўрапейскай ваенна-тэхнічнай традыцыямі. Такой зонай было, у першую чаргу, Вялікае Княства Літоўскае, асабліва яго «рускія» землі, і часткова тэрыторыя Наўгародскай і Пскоўскай дзяржаў.

4. Гэта, у сваю чаргу, дазваляе выказаць вельмі перспектыўнае меркаванне аб самім характары ўзбраення дадзенага рэгіёна. Цікава, што мастакі пакінулі некранутым стандартнае ўзбраенне большасці ваяроў – канічныя ці сфераканічныя шлемы, круглыя і міндалепадобныя шчыты, стылізаваныя кальчугі ці пласцінкавыя даспехі. А гэта можа азначаць, што яны не надта супярэчылі ваенна-тэхнічным рэаліям эпохі стварэння рукапісу і сведчаць аб выкарыстанні дастаткова лёгкага комплексу ўзбраення з асобнымі цэнтральна- і заходнееўрапейскімі навацыямі, а таксама татарскімі запазычаннямі.

1. Айналов, Д.В. О некоторых миниатюрах Радзивилловской летописи / Д.В. Айналов // Известия отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. – Т. XIII. – Кн. 2. – СПб., 1908. – С. 307–323.
2. Артамонов, М.И. Миниатюры Кенигсбергского списка летописи / М.И. Артамонов // Известия Государственной Академии истории материальной культуры. – Т. X. – Вып. 1. – Л., 1931. – 28 с.
3. Арциховский, А.В. Древнерусские миниатюры как исторический источник / А.В. Арциховский. – М.: Издательство Московского государственного университета, 1944. – 214 с.
4. Бохан, Ю.М. Узбраенне насельніцтва беларускіх зямель у XIV–XVI стагоддзях / Ю.М. Бохан. – Мн.: Беларусь, 2012. – 151 с.: іл.
5. Кирпичников, А.Н. Древнерусское оружие. Вып. 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. / А.Н. Кирпичников // Свод археологических источников / под общ. ред. Б.А. Рыбакова. – Вып. Е1–36. – М.–Л.: Наука, 1966. – 216 с.: ил.

6. Кондаков, Н.П. Заметка о миниатюрах Кенигсбергского списка начальной летописи / Н.П. Кондаков // Радзивилловская или Кенигсбергская летопись. Издание Общества любителей древней письменности. – СХVIII. – Т. II. – Статьи о тексте и миниатюрах рукописи. – СПб., 1902. – С. 115–127.
7. Подобедова, О.И. Миниатюры русских исторических рукописей XIII–XVI вв. К истории русского лицевого летописания / О.И. Подобедова. – М.: Наука., 1965. – 336 с., ил.
8. Рыбаков, Б.А. Из истории культуры Древней Руси. Исследования и заметки / Б.А. Рыбаков. – М.: Издательство Московского государственного университета, 1984. – 240 с.: ил.
9. Сизов, В.И. Миниатюры Кенигсбергской летописи (Археологический этюд) / В.И. Сизов // Известия отделения русского языка и словесности. – Т. X. – Кн. 1. – СПб., 1905. – С. 1–50.
10. Шахматов, А.А. Заметка о месте составления Радзивилловского (Кёнигсбергского списка летописи) / А.А. Шахматов // Сборник в честь семидесятилетия профессора Д.Н. Анучина. – М., 1913. – С. 69–75.
11. Głosek, M. Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich / M. Głosek. – Warszawa – Łódź: Scienta, 1996. – 144 s.
12. Oakeshott, R.E. The Sword in the Age of Chivalry / R.E. Oakeshott. – London: Lutterworth press, 1964. – 146 p.